

Tasi Réka

A kora újkori katolikus prédikációirodalom legújabb kutatási irányairól és azok taníthatóságáról

Az alteritásban, tehát a modern előtti, régi irodalmi episztémében (mely az ún. szépirodalom, vagyis az esztétikai értékű, önmagáért való irodalom előtti irodalom, az ún. litterae irodalmi paradigmáját jelenti) a prédikáció számos szempontból az egyik leginkább figyelemre méltó műfajnak tekinthető. Ennek ellenére sem kap különösebb figyelmet a középiskolai oktatásban: mindössze *Pázmány Péter* életműve kapcsán tárgyalják a tankönyvek. A középiskolai diákok számára a poros, nehezen befogadható, a történeti idegenség miatt kevésbé vonzó régi irodalom ezen fontos szegmense tehát nagyjából ismeretlen marad, jóllehet a régi irodalom és a modern irodalom közti különbség tudatosításában, továbbá a modern irodalom létrejöttének, a folyamatnak a megértésében ennek a műfajnak kitüntetett szerepe lehet.

A következőkben arra vállalkozom, hogy áttekintve a kora újkori katolikus irodalom legújabb kutatási irányait, javaslatokat tegyek arra, hogy milyen haszonnal és téttel építhetők be a porosnak tűnő barokk katolikus irodalomról szóló ismeretek a középiskolai oktatásba.

A prédikáció mint kommunikációs forma a hittanítások terjesztésének egyik legfontosabb eszköze. *Szelestei N. László* számítása szerint 10–50 éves kora között egy ember átlagosan 5000 óra igehirdetést hallgathatott ebben a korszakban – fontos, hogy írni-olvasni nem tudó emberek is (*Szelestei N.*, 2005). A latinnyelvűség korában a templomban a népnyelvi hittanítás legfontosabb módja, a hitviták korában ezentúl a felekezeti identitás kialakításának meghatározó instrumentuma a prédikáció.

A kora újkori magyarországi prédikációk történetére irányuló intenzív kutatás *Pázmány Péter* prédikációinak vizsgálatával vette kezdetét. A „bíboros *Cicero*” 1636-ban jelentette meg összegyűjtött prédikációinak első kötetét, ami több mint száz prédikációt tartalmaz (*Pázmány*, 1636). A „Minden vasárnapokra és egynéhány ünnepekre” rendelt prédikációk kötetét (ún. de tempore kötetet) már nem tudta követni az ünnepi prédikációk gyűjteménye (de sanctis), a szerző halála miatt.

Prédikációi modern kiadásban először a 20. század elején kiadott *Pázmány*-sorozatban jelentek meg (*Pázmány*, 1903). A *Pázmány*-prédikációk kutatása *Bitskey István* munkásságával vett nagyobb lendületet az 1980-as években: *Bitskey* 1979-es monográfiája (*Humanista erudíció és barokk világlkép. Pázmány Péter prédikációi*) iniciatív

jelentőséggel bírt (*Bitskey*, 1979). A szerző hangsúlyozta *Pázmány* humanista műveltségét és prédikációinak a korabeli retorikaelméleti irodalom általi meghatározottságát: a monográfiában és későbbi tanulmányaiban sorra megjelölte azokat az elméletírókat, akik a kora újkori katolikus retorikák szerzőiként formálták a korabeli katolikus hitszónoklat retorikai jellemzőit. A *Pázmány*-prédikációk *Bitskey* kezdeményező munkái óta is élénk tudományos diskurzus tárgyát képezik, ugyanakkor idővel felzárkóztak hozzá más, kora újkori katolikus prédikációs szerzők nyomtatásban napvilágot látott, majd kéziratossá predikációi is.

A bibliafordítóként jól ismert *Káldi Görgy* hitszónoklatairól *Gábor Csilla* írt meghatározó monográfiát (*Gábor*, 2001), a 17. század végének, 17–18. század fordulójának hitszónokait *Maczák Ibolya* (*Maczák*, 2010), *Szelestei Nagy László* (*Szelestei N.*, 2005) és jómagam (*Tasi*, 2009) mutattuk be a tudományos közvéleménynek. *Pázmány*nak a 17–18. századi katolikus hitszónoki tevékenységre gyakorolt hatása megkérdőjelezhetetlen, *Maczák Ibolya* szisztematikusan feltárta a *Pázmány*-prédikációk szövegszerű felbukkanásait a későbbi katolikus hitszónoklatokban, és leírta ennek az ún. kompilációnak a technikáit, módszereit (*Maczák*, 2010). Ugyanakkor a 17. század második felében egyértelműen felbukkan egy újfajta stílus a katolikus prédikációs gyakorlatban, egyfajta díszes, a befogadó érzelmeire hatni kívánó, a képszerűség elemeit alkalmazó és a hallgatóság képi fantáziáját megmozgató hitszónoki beszéd, ami bár a pázmányi prédikációs gyakorlat nyomdokain, attól mégis némiképp eltérő módon kíván hatni befogadóira. Ide tartozik a *Pázmány*t gyakran mintaként használó és kompiláló, miskolci kötődésű *Kelemen Didák* is (*Kelemen*, 1729), de legjellemzőbb példája a pálos *Csúzy Zsigmond* prédikációs gyakorlata (kötetei közül kiemeledő: *Csúzy*, 1923).

Ami a kora újkori prédikációirodalom forrásait illeti, nem kerülhetjük meg, hogy szót ejtsünk a nyomtatott vs. kéziratossá nyilvánosság kérdéséről. A 21. században is hajlamosak vagyunk a saját tapasztalatunkból kiindulni és túldimenzionálni a nyomtatás jelentőségét a kora újkori irodalomban. A szövegek nyomtatásban való megjelenésének túlzott jelentőséget tulajdonítunk: ezért azt gondolhatjuk, mintha a nyomtatás valamiféle minőségi garancia lenne, azt feltételezzük, hogy a jobb, magasabb minőségű, kidolgozottabb művek jelentek meg nyomtatásban, és főképpen ezek gyakoroltak hatást kortárs olvasóikra. Pedig a sajtó alá kerülés vagy nem kerülés meglehetősen sokféle esetlegesség által meghatározott volt: pl. támogatás, mecenatúra, cenzúra által. A kéziratárakban fellelhető források azt mutatják, hogy a kéziratosságban nagy számban maradtak fenn minőségi írásművek. Feldolgozásuk még nagy részben várat magára – részben azért, mert az irodalomtörténet, némiképp tehát túldimenzionálva a nyomtatott nyilvánosság jelentőségét, kevesebb érdeklődéssel fordult irányukba. Pedig újabban a kutatás azt is láthatóvá tette, hogy a kéziratosságban is kialakult egyfajta nyilvánosság: a kéziratban másolt művek is szert tehettek bizonyos ismertségre. A kéziratossá nyilvánosság szerkezetének, működésének vizsgálata azért még többnyire várat magára (*Tóth*, 2015).

A 17. századi katolikus hitszónoki gyakorlat vizsgálata tehát a nyomtatott korpuszok vizsgálatával indult meg, ahogy azt fentebb részleteztem. Újabban ugyanakkor egyre inkább kiterjed a kéziratos prédikációs források feltárására is. Élen jár ebben *Szelestei N. László*, aki az MTA Kézirattárában, valamint a Csíksomlyói Ferences Könyvtárban őrzött, 1615–1631 között készült két kéziratos prédikációs gyűjteményt elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a magyarországi ferencesek 17. századi prédikációiban is kimutatható egy vonulat, melyben az átlagosnál nagyobb szerepet kapott az érzelmek felkeltése (*Szelestei N.*, 2003). A kutató a ferences prédikációk kiadása és vizsgálata óta folyamatosan gyűjti a prédikáló papok által készített prédikációvázlatok, kéziratos prédikációk adatait, azzal a céllal, hogy ne csak az elméleti irodalom, a retorikaoktatási segédkönyvek, valamint a kinyomtatott, „kész” prédikációk szolgáljanak a vizsgálódások alapanyagául.

A prédikációirodalom nyomtatott forrásainak feltárása és vizsgálata mellett, illetve során meghatározó jelentőségű kutatási irányra nőtte ki magát a prédikációkészítés elméletének kutatása. A retorikatörténeti vonatkozások igen hamar a kutatás homlokterébe kerültek, már a Pázmány-korpusz alaposabb vizsgálatakor, és ez a szempont a mai napig jelentős maradt a kutatásban, sokat profitálva a nemzetközi szakirodalom eredményeiből – hiszen a magyar prédikációk készítői is nemzetközi retorikai tankönyvekből tanultak, készültek föl prédikátori pályájukra. A retorikai kézikönyvek, tankönyvek a kora újkorban a három nagy ókori szerző, Arisztotelész, *Quintilianus* és *Cicero* művein alapultak, s visszavezették a hitszónoklatot az antik szónoklatok módszertanához. A trienti zsinat külön kitért a retorikai képzés fontosságára, sürgetve a retorikai tankönyvek készültét is.

A prédikációkészítést ugyanakkor csak részben tekinthetjük önálló rétori tevékenységnek. *Maczák Ibolya* kutatásai a prédikációkészítés valódi gyakorlatának vizsgálatára irányultak: arra a kompilációs gyakorlatra, amely meglévő szövegekből új szövegek készítését, ad absurdum összeollózását jelenti.

Többször említett 2010-es könyvében *Maczák Ibolya* bemutatta, hogy a 17. század végének katolikus prédikációgyűjteményei nem kis részben kompilációk: a szerzők fő forrását *Pázmány* prédikációi jelentették, azokat használták új szövegek összeállításához (*Maczák*, 2010). Könyve fiatal kutatók sokaságát inspirálta és motiválta arra, hogy feltárják újabb és újabb prédikációk kompilációs technikáit és forrásait. Legújabb kötetében pedig eddigi eredményeit összefoglalva kiterjedtebb kompilációs forrásbázist és nagyobb számú kompilációs módszert azonosít *Maczák* (*Maczák*, 2021).

Időközben a kompilációs prédikációkészítéshez elméleti és gyakorlati háttérként a kutatás megtalálta az excerpálás, vagyis a jegyzet- és kivonat készítés, kivonatolás fogalmát (*Maczák*, 2012; *Maczák*, 2019; *Tási*, 2014): azt, hogy a kora újkorban írástudó, iskolákat végzett emberek miként készítettek olvasmányaikból jegyzeteket, miként jegyezték fel, „mentették el”, rendszerezték a számukra fontos gondolatokat, idézeteket, akár a későbbi

felhasználás, tehát az új szöveg megalkotásában való felhasználás szándékával. Sőt, a különböző nyomtatott kötetek, kézikönyvek végén megjelenő mutatóknak, különösen a kora újkorban egyre erőteljesebben formalizálódó alfabetikus indexeknek a kora újkori olvasás, jegyzetkészítés és a szövegprodukciónak gyakorlataiban betöltött szerepe is a szakirodalom érdeklődésének homlokterébe került az utóbbi időben (Tasi, 2018).

A kompilációs gyakorlatot és módszereket a Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport¹ munkája révén készülő nagy számítógépes szövegbázison lehet majd az eddigieknél kiterjedtebb módon vizsgálni: tehát szövegazonosságokat beazonosítani, feltárni.

Kecskeméti Gábor 2013-as tanulmányában összefoglalta a kora újkori prédikációk kutatásának legfontosabb eredményeit és jövőbeni irányait (*Kecskeméti*, 2013). A kutatás leginkább előremutató perspektívájaként emelte ki az affektivitásnak és az affektív retorikának a kora újkori irodalomban való feltárását. Az érzelmek kifejezőeszközei ugyanis a 17. században látványosan tért hódítanak mind a prédikációelméletben, mind a hitszónoki gyakorlatban. Ennek jelentőségét pedig abban kell látnunk, hogy az érzelmekkel (vagy a korabeli szemlélettel inkább kompatibilis szóval: indulatokkal) kapcsolatos változások megágyaznak a 18. században a filozófiában, antropológiában, valamint a művészetben és az irodalomban bekövetkező nagy horderejű változásnak, mely az önelvű, esztétikai igényű, érzelmekből születő és érzelmekre ható irodalom, szépirodalom megjelenését is jelenti. A kora újkori irodalomban és annak elméleti hátterében az érzelmek/indulatok kutatása tehát nagyon előremutató kutatási feladat, ami az alteritás irodalmának a 21. századi ember számára nehezen megközelíthető, befogadható vallásos szövegeit új fénybe helyezi.

Ebből a szempontból is jelentős lépés volt a kora újkori magyarországi prédikációirodalom kutatásának történetében, mikor *Debra K. Shuger* által „keresztény nagy stílusnak” nevezett prédikációs stílusban találta meg a barokk katolikus prédikáció jellemzőit (*Kecskeméti*, 2003; *Shuger*, 1988). Ez a stílus az érzelmekre kíván hatni: a magnitudo és praesentia összeegyeztethetlenségének problémájára kínál megoldást az affektusokat, az energeia és a képszerűség egyéb eszközeit, az imaginációt felértékelő ajánlásaival. Az egyházi retorikában ez a formula („magnitudo rerum” és „praesentia oculis subiecta”) a felfoghatatlan, isteni dolgokról való beszéd lehetőségét tematizálja, azt, hogy a retorikai képek és az általuk megvalósított elevenség és jelenlét elvezethetnek bennünket az érzékelhető dolgokon túli tartományba, a láthatatlan igazságok tartományába. Vagyis az érzelmekre ható, képszerű retorika alkalmas arra, hogy a felfoghatatlan dolgok irányába fordítsa a hívő lelkét és értelmét.

A kora újkori katolikus prédikációs stílusban pontosan ezt a stílustörekvést sikerült azonosítani: a „stylus grande” elemei feltűnő mértékben vannak jelen különösen a 17.

¹ ELKH–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport: <https://btk.ppke.hu/tudomanyos-kozelet/kutatasok/elkh-ppke-barokk-irodalom-es-lelkiseg-kutato-csoport>

század végi, 18. század eleji katolikus prédikációs gyakorlatban – ahogy ezt 2009-es monográfiámban bemutattam (Tasi, 2009). Ugyanakkor azt látjuk, hogy már Pázmány prédikációiban is találkozhatunk ezekkel a stílusterékvekkel.

A kutatás számára talán már szükségtelen hangsúlyozni, hogy mennyire fontos a kora újkor-újkor fordulóján született irodalmi és irodalomelméleti szövegek ismeretelméleti alapjait feltárni. De nem csupán ezen szövegek teoretikus háttérének a feltárása a fontos, hanem általában a szövegeket előállítók és használók ismeretelméleti nézeteinek megértése is, függetlenül attól, hogy az irodalom működésére reflektáló vagy egyéb szövegekről van szó (Hegedüs, [kézirat], továbbá: *Kecskeméti*, 2021). Különösen igaz ez egy olyan szövegtörzshöz – a katolikus kegyességi irodalom és különösképpen a prédikációirodalom – esetében, amely összemérhetőnek mutatkozik és genetikusan kapcsolódásokat is mutat a posztromantikus irodalmi episztémében kitüntetett szerepet játszó emocionalitással, főképpen azért, mert – ahogy ezt *Kecskeméti Gábor* megfogalmazta – a körülötte létrejött egyidejű elméleti irodalom fel tudta mérni az antropológiai érintettség nem fogalmi faktorainak jelentőségét és paradigmaterejtő potenciálját (*Kecskeméti*, 2013, 17–18). A 18–19. század fordulóján lezajló irodalmi-antropológiai fordulat leírásához tehát várhatóan újabb kiindulópontot biztosít majd a katolikus barokk próza filozófiai, teológiai és retorikai alapjainak, összefüggéseinek feltárása.²

Ez pedig a barokk katolikus prédikációirodalmat új összefüggésbe helyezi: a posztromantikus, modern irodalmi episztémé emocionalitásának genetikusan előzményeként olvasva a 17. századi vallásos irodalom nem elszigetelt és a modern olvasó számára megközelíthetetlen, befogadhatatlan szövegtenger. Ha megértjük a „keresztény nagy stílus”, a „stylus grande” motiváltságát, akkor az érzelmekre ható retorika a modern irodalom emocionalitása felől (a különbségeket, a távolságot és a hasonlóságokat egyaránt felmutatva) is újszerűen tárulhat fel, posztromantikus irodalmunk működésének, sajátosságainak nagyobb fokú reflektáltságát is biztosítva. Vagyis a katolikus barokk prédikáció nem csak a kora újkori irodalommal kapcsolatosan vezethet bennünket számottevő tudományos belátásokra.

A tanulmányt azzal kezdtem, hogy a kora újkori prédikációirodalom érdektelen és értelmezhetetlen a diákok számára. A retorika oktatása manapság újra előtérbe kerül. A szónoki versenyeken, valamint a vitakörökben egymással mérkőző diákok eredményei ennek sikerét mutatják, és ebből a szempontból a kora újkori hitszónoklatok is jól hasznosíthatók lennének: a szövegek hatásos felépítését, a hallgatóság jóindulatának megnyerését, az indulatok hatékony felkeltését lehetne tanulmányozni rajtuk. A régi irodalom ezen fontos szegmense mégis szinte alig képezi részét a középiskolai oktatásnak. Ezzel a tanulmánnyal még egy szempontra kívántam felhívni a figyelmet: a kora újkori

² Kiadás előtt álló könyvem témája részben ez: „*Vana ludor imagine*”: Az imagináció kora újkori katolikus kontextusai.

katolikus prédikációk tanulmányozása alteritás és modernség, régi és modern irodalom különbözőségének, de újabban egyre nagyobb figyelemre méltított összefüggéseinek megértéséhez is segítséget nyújthat a diákok számára. Itt is igaz lehet: a régi dolgok tanulmányozása is végeredményben saját magunk megértéséhez vezet el.

Felhasznált irodalom

- Bitskey István (1979): *Humanista erudíció és barokk világnézet: Pázmány Péter prédikációi*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Humanizmus és Reformáció, 8).
- Csúzy Zsigmond (1723): *Zengedező sip-szó*. Pozsony.
- Gábor Csilla (2001): *Káldi György prédikációi: Források, teológia, retorika*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 24).
- Hegedüs Béla: *A megértés metaforái: kép és pecsét az elmében*. [Kézirat, előadásszöveg]
- Kecskeméti Gábor (2003): A korai protestáns homiletika szerepe az európai és a hazai irodalmi gondolkodás történetében. *ItK.* **107.** 4–5. sz., 369–398.
- Kecskeméti Gábor (2013): A kora újkori magyarországi prédikációirodalom kutatásának eredményei és jövőbeni irányai. *StudLitt.* **52.** 3–4. sz., 12–19.
<https://doi.org/10.37415/studia/2013/52/4181>
- Kecskeméti Gábor (2021): A barokk korszakfogalom a retorikatörténeti kutatások kiteljesedése után. In: Bene Sándor, Pintér Márta Zsuzsanna (szerk.): *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet: Tudományos konferencia, Eger, 2020. szeptember 3–5*. Líceum Kiadó, Eger, 15–53.
<https://doi.org/10.17048/ZrinyiMiklos.2021.15>
- Kelemen Didák (1729): *Buza fejek*. Kassa.
- Maczák Ibolya [2010]: *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*. WZ Könyvek, h. n. [Szigetmonostor].
- Maczák Ibolya (2012): Aranybánya a helyes olvasáshoz (Jeremias Drexel: Aurifodina). In: Kecskeméti Gábor, Tasi Réka (szerk.): *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28*. ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Miskolc, 2012, 275–279.
- Maczák Ibolya: Örökölt argumentumok: *Ars compilandí és ars excerpendí* néhány 18. századi prédikációban In: http://sermones.elte.hu/page/361tan_plaus_mibolya.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 08. 31.)
- Maczák Ibolya (2019): *Kölszönzés és kompozíció: Szövegalkotás 17–18. századi szerzők prédikációiban*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest.
- Pázmány Péter (1636): *Vasárnapokra és egy-néhány ünnepekre rendelt evangéliumokról prédikációk*. Pozsony.
- Pázmány Péter (1903): *Összes Munkái*. Kiad. Kanyurszki György, VI, Bp., 1903.

- Shuger, Debora K. (1988): *Sacred Rhetoric: The Christian Grand Style in the English Renaissance*. Princeton University Press, Princeton.
<https://doi.org/10.1515/9781400859269>
- Szelestei N. László (2003): *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században: Csíksomlyói kéziratos prédikációk*. PPKE BTK, Piliscsaba, 2003 (Pázmány Irodalmi Műhely – Források, 4).
- Szelestei N. László (szerk.) (2005): *Régi magyar prédikációk 16–18. század: Egyetemi szöveggyűjtemény*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.
- Tasi Réka (2009): *Az isteni szó barokk sáfárai*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009 (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 45).
- Tasi Réka (2014): Mutatók és kompiláció 17–18. századi katolikus prédikációgyűjteményekben. In: Maczák Ibolya (szerk.): *Közkinccs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 8), 111–123.
- Tasi Réka (2018): Usus, non lectio: Olvasásmódok mint szövegproduktív eljárások a kora újkori prédikációs indexek nyomán. *ItK.* **122.** 6. sz., 745–756.
- Tóth Zsombor (2015): Kéziratos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: Medialitás és kulturális másság: Módszertani megfontolások. *ItK.* **119.** 625–650.